

## 18-19 ASRNING BIRINCHI YARMIDA QO'QON XONLIGI

*Numonova Fariza Farruxjonovna*

*Samarqand shahar –IDUM ning 8 sinf o'quvchisi*

**Annotatsiya:** Qo'qon xonligining tashkil topishi

**Kalit so'zlar:** Qo'qon xonligi, "Otaliq" unvoni, Abulfayzxon,

Farg'ona vodiysi ashtarxoniylar hukmronligi davrida buxoro xonligi tasarrufida edi. 18-asr boshlarida Buxoro xonligida markaziy hokimiyat ichki kurashlar oqibatida zaiflashdi. Bunday vaziyatdan foydalangan jung'orlar Farg'ona vodiysiga tez-tez bostirib kirib talon-taroj qila boshladilar. Ikkinchi tomondan Sin imperiyasi (XITOUY) ham xafv solmoqda edi. Vaziyat ichki kurashlarni birlashishiga, mustaqil davlat tuzishga qaror qildilar.

1709-yilda ming urug'i vakillari Farg'ona vodiysida hokimiyatni o'z qo'llariga oldi. Shu tariqa, keyinchalik Qo'qon xonligi deb atalgan yangi o'zbek davlati vujudga keldi. Tepaqo'rg'on Shoruxbiyning qarorgohiga aylantirildi To'g'ri, bu o'zbek davlati hukmdorlari birdaniga xon unvonini olmaganlar. Aksincha, bu davlatga rasman Buxoro xonligining tarkibiy qismi deb qaralgan. Shuning uchun ashtarxoniylar Abuldayzxon Shohruxbiyga "otaliq" unvonini bergan. Qolaversa, mustaqil davlatning asosiy belgilaridan biri — pul zarb etilmagan. Aksincha, Buxoro xonligining puli muomalada saqlanib turdi. Biron bu holat uzoq davom etmadi. Chunki ashtarxoniylarning Farg'onani o'z qo'l ostilarida saqlab turishga kuchi yetmas edi. Abulfayzxon hokimiyatining umri esa nihoyasiga yetib boradi.

**Xonlik Norbo'tabby hukmironligi davrida** 1763-yilda taxtga Abdulkarimbeyning nabirasi Norbo'tabiy o'tqazildi(1763-1798). Norbo'tabiy tez orada Chust (hozirgi Namangan viloyatidagi tuman)ni bo'ysundiradi. So'ng o'zining Yana bir raqibi Namangan hokimi Irisqulibiyga qarshi qo'shin tortadi. Bu yurish ikki tomon o'rtasida such tuzish bilan yakunlanadi. Norbo'tabiy o'zidan norozi bo'lgan shahzodalarni turli viloyat va tumanlar hokim etib tayinlaydi. Shu yo'l bilan muxolifatning qarshiligini susaytir oldi. 1776-yilda Norbo'tabiy Qo'qon xonlaridan birinchi bo'lib xonlikning fals deb atalgan o'z pulini zarb etdi. Manbalarda qayd etilishicha Norbo'tabiyning bir falsiga bir bosh qo'y sotib olish mumkin bo'lgan.

1733-1750 yillarda hukmronlik qilgan Muhammad Abdulkarimbey ibn Shohruhbiy asosiy etiborini mudofaa ishlariga qaratdi. U xonlikning poytaxti Qo'qonda Isfara, Qatag'on, Marg'ilon, Haydarbek nomli darvozalar qurdirib, shahar atrofini mustahkam devor bilan o'ratib oldi. Shu bilan birga u 1741-1745 yillardagi qalmoqlar (jung'orlar) ning Farg'onaga qilgan hujumlariga zarba berdi.

Abdulkarimbiy qalmoqlarga qarshi kurashda qirg'iz-qipchoqlar va O'ratepa hokimi Fozilbiy yuz yordamiga tayandi hamda xonlik mustaqilligini saqlab qoldi.

Abdulkarimbiy 1750 yilda vafot etganidan so'ng xonlik taxtiga uning o'g'li Abdurahmon o'tirdi. Ammo, u taxtga to'qqiz oy o'tirib, so'ng Marg'ilonga hokim etib jo'natildi hamda taxtga Abdurahimbiyning ikkinchi o'g'li Erdonabiy o'tirdi. 1753 yilda qalmoqlarning tazyiqi va talabi bilan ularning qo'lida garov sifatida o'shalab turilgan Bobobek xonlik taxtiga ko'tarildi. Lekin, oradan bir yil ham o'tmay O'ratepa yurishi vaqtida Bobobek Beshariqda o'ldirildi hamda Erdonabiy (1755-1769 yy.) qayta Qo'qon taxtini egalladi. Xitoylik geograflarning ma'lumotlariga ko'ra, uning hukmronligi davrida, 1759-1760 yillarda Farg'ona to'rta mulk: Andijon, Namangan, Marg'ilon va Qo'qonga bo'lingan bo'lib, ular ichida Qo'qon yetakchilik qilgan. Erdonabiydan so'ng taxtga Shohruhbiyning uchinchi o'g'li Shodibekning farzandi Sulaymonbek o'tiradi. Uning taxni egallashida urug' oqsoqollarining ko'magi katta bo'lgan bo'lsada u atigi 6 oy hukmdorlik qildi.

Muhammad Hakimxon ma'lumotlariga ko'ra, Umarxon davrida Amir Temur va Sulton Husayn Boyqaro zamoniga taqlidan unvon va lavozimlar joriy etilib, ularga hokimiyatga yaqin shaxslar tayinlanadi. Shuningdek, Olimxon zulmidan qochib ketgan ayrim amaldorlar Umarxon xizmatiga qaytib kelib, lavozimlarni egallaydilar.

Manbalarning guvohlik berishiga qaraganda, Qo'qon xonligining O'rta Osiyo mintaqasidagi siyosiy jarayonlar va o'zaro munosabatlarga faol aralashuvi ham Umarxon davridan boshlanadi. O'z darvida Umarxonning elchilari Xiva, Xitoy va Turkiya davlatlariga jo'natilganligi ma'lum.

N.Petrovskiy Umarxon hukmronligi davri haqida quyidagi ma'lumotlarni beradi: "Umarning xonligi ham oldingi xonlarnikidek davom etdi, ya'ni, u o'z yerlarini kengaytirdi. Bu xon davrida Turkiston viloyati musulmonlarning Hazrat (Sulton al-orifin Ahmad Yassaviy davf etilgan Turkiston) shahri bilan birga zabt etildi. Umarxon halq sevib ardoqlagan xonlardan biri bo'ldi. Qo'qonda ikki qator she'r tarqalgan bo'lib, unda Umarxon haqida juda iliq va yaxshi so'zlar aytilar edi".

1822 yilda Umarxon kasallanib vafot etganidan so'ng taxtga uning o'g'li Muhammadalixon (Madalixon) (1822-1842 yy.) o'tiradi. Uning hukmronligi davrida Qo'qon honligining hududi yanada kengayib, qirg'izlarning ba'zi tumanlari xonlikka qo'shib olinadi hamda Ko'lob, Hisor, Badaxshon, Darvoz, Maschoh kabi viloyatlar Muhammadalixon hukmronligini tan oladilar.

Manbalarga ko'ra, Muhammadalixon hukmronligining dastlabki yillari yaxshi va odilona kechgan. U 1826-1831 yillar davomida Qashg'arga yurishlar qilib, bu yerdagi musulmonlarni xitoyliklar zulmidan ozod qildi hamda 70 ming uyg'ur musulmonlarini Andijon viloyatiga ko'chirib keltirdi. Natijada din peshvorlari Muhammadalixonga "G'oziy" ("din homiysi", "din yo'lida kurashuvchi") unvonini berdilar.

1840 yilda Muhammadalixonning bosh maslahatchisi, davlatni boshqaruv ishlarida katta tajribaga ega bo‘lgan Haqquli mingboshining tuhmatga uchrab xon tomonidan qatl etilishi shusiz ham qaltis bo‘lib turgan vaziyatni yanada keskinlashtirib yubordi. Undan tashqari xon davlat ishlariga loqayd bo‘lib, asosiy vaqtini haramida o‘tkaza boshladi. Natijada davlatni boshqaruv ishlarida suiste’molliklardan umumiy noroziliklar boshlanib, xonni ag‘darish uchun fitna tayyorlana boshladi.

#### **Foydalanilgan adabiyotlar:**

- 1. O‘zbekiston tarixi:** Umumiy o‘rta ta’lim maktablarining 8-sinf uchun darslik // U.Jo‘rayev va boshq. Qayta ishlangan va to‘ldirilgan 4-nashri. - Toshkent: “O‘qituvchi” NMUI, 2019. - 160bet.